

FRANCIS WHEEN
MARX

EEN BIOGRAFIE

DE BEZIGE BIJ

Een smakelijke Karl Marx voor de geglobaliseerde hamburgermaatschappij

Jan Dumolyn, assistent geschiedenis, Universiteit Gent

'Segui il tuo corso, e lascia dir le gente' was het motto dat Karl Marx van Dante Allighieri overnam. Marx heeft inderdaad zijn eigen koers gevolgd, en dat is tijdens en na zijn leven de aanleiding geweest tot ontelbare commentaren en interpretaties. Ook ernstige antimarxisten moeten toegeven dat hij een van de meest invloedrijke denkers uit de geschiedenis is, en dat hij dat ook zal blijven. Zijn theorieën hebben op de meest uiteenlopende maatschappelijke en wetenschappelijke terreinen hun uitwerking gehad en werden op de meest verschillende manieren gelezen en vaak misbruikt en verkracht door voor- en tegenstanders. Niemand werd bovendien na zijn dood zoveel maal opnieuw dood verklaard als de baardige profeet uit Trier. Een nieuwe biografie wekt hem echter opnieuw tot leven.

Zo'n tien jaar na de val van de Muur, en bijgevolg na de krachtigste definitieve doodverklaring van het communisme en het marxisme, ontstaat er een merkwaardige heropleving van de interesse in Marx en het marxisme. Dat is zowel het geval in academische milieus als in het algemene politieke, sociale en culturele leven. Karl Marx stinkt misschien een klein beetje, maar wordt toch weer opgegraven. Tientallen herdrukken van het honderdvijftigjarige *Communistisch Manifest* - nog steeds één van de basisteksten voor ieder die de hedendaagse maatschappij wil begrijpen - gingen in 1998 als zoete broodjes de deur uit. Eind september 2001 werd in Parijs het tweede grootschalige en talrijk bijgewoonde Actuel Marx-congres georganiseerd. De lezers van de website van de BBC riepen Marx in 1997 uit tot 'denker van het millennium'. Steeds meer commentatoren verklaren in de centrumrechtse pers dat Marx dan toch op een aantal vlakken gelijk bleek te hebben. Journalisten van *The Economist* die tot de handigste apologeten van het kapitalisme behoren stelden dat Marx' beschrijving van de globalisering

vandaag nog even scherp blijft als honderdvijftig jaar geleden. Biograaf Francis Wheen haalt een analist van de *New Yorker* aan die in 1997 verklaarde: “*The longer I spend on Wall Street, the more convinced I am that Marx was right*”. Zo zou Marx dus de globalisering hebben ‘voorspeld’, een stelling waar inderdaad veel argumenten voor zijn. Enkele passages waarin Marx voorzag in de meedogenloze commodificatie en vermarkting van alle aspecten van het maatschappelijke leven getuigen van een verrassend doorzicht in de maatschappelijke ontwikkeling. Twee jaar geleden verscheen er in Engeland zelfs een toneelstuk over Marx’ leven in Soho.

Het marxisme zal - gelukkig - nooit meer hetzelfde zijn, maar zich vandaag opnieuw marxist noemen leidt niet meer tot een automatische ridiculisering of banyloek. Sociologen, filosofen, historici en literatuurwetenschappers als Immanuel Wallerstein, Robert Brenner, Etienne Balibar, Perry Anderson en Fredric Jameson zetten hun eigenzinnige reconstructies en toepassingen van de marxistische methode onverminderd verder en voelen zich niet gegeneerd door de ineenstorting van de dogmatische karikatuur die de sovjetwetenschap was. Waarom zouden ze ook? Een nieuwe school linkse denkers maakt economische en politicologische analyses over de neoliberale globalisering die duidelijk marxistisch zijn geïnspireerd, onder hen Susan George, Walden Bello en Naomi Klein. De internationale media nemen hun opvattingen trouwens zeer ernstig. Ongetwijfeld moeten we de redenen van deze voorzichtige ommekeer zoeken in de domper op de kapitalistische feeststemming die de gebeurtenissen in Seattle, eind 1999, hebben gezet. Het einde van ‘het einde van de geschiedenis’ werd toen ingeluid. In Genua kwamen in juli 2001 250.000 mensen op straat tegen de internationale dictatuur van het kapitalisme, tegen de arrogantie van de macht van de markt en vóór het idee dat ‘een andere wereld mogelijk is’. De betogers waren zeker niet allen marxisten, maar hun vertogen en praktijken zouden er zonder de ideeën van Marx heel anders hebben uitgezien. Het yuppietijdperk is aan het overwaaien. Iedereen wil plots ‘onthaasten’ en genieten van de ‘kwaliteit van het leven’. Een nieuwe post-mei ’68-generatie lijkt op een kritische manier open te staan voor de marxistische analyse van de mondiale verhoudingen, de menselijke vervreemding en het warenfetisjisme, al worden die termen zelden expliciet gebruikt. De teleologische, evolutionistische en autoritaire kantjes van het marxisme lijken dan wel te hebben afgedaan in dit postmoderne klimaat, maar de harde kern van de analyse staat nog als een huis. Bij de begrafenis van Marx op het Londense Highgate Cemetery voorspelde Friedrich Engels in aanwezigheid van een tiental rouwenden, dat diens naam en zijn werk de eeuwen zouden trotseren. Daar lijkt ook nu, na de zwaarste klappen die het marxisme sinds de stalinistische nachtmerrie te verduren kreeg, nog steeds geen enkele twijfel over te bestaan. Maar ook als dat niet het geval was geweest, zou het leven van deze opmerkelijke persoon voldoende aanleiding kunnen zijn voor een biografie. Deze *Karl Marx: A Life*, van Francis Wheen, een journalist van de *Guardian* en het humoristische blad *Private Eye*, is in elk geval in Engeland een regelrechte bestseller geworden.

De opbouw van dit werk is klassiek en chronologisch en valt enkel op door de nogal barleske titels van de hoofdstukken. De inhoud is weinig verrassend en van nieuwigheden is al helemaal geen sprake. Het leven van Karl Marx was al langer dan vandaag in veel details bekend en Wheen heeft er geen spectaculaire interpretaties aan toegevoegd. Zonder twijfel bestaat er nog interessant en relevant archiefmateriaal over Marx, zijn omgeving en zijn politieke activiteit, dat nog steeds niet werd doorgenomen. Tot een actieve zoektocht naar dergelijke bronnen lijkt de auteur door een gebrek aan tijd of aan historische vorming niet in staat te zijn geweest. Dat was ook de pretentie niet van dit boek en misschien zijn daar intussen al andere vorsers mee bezig. Wel heeft Wheen de voornaamste bestaande literatuur verwerkt, naast Marx' eigen theoretische en polemische geschriften en krantenartikels en de omvangrijke collectie uitgegeven *Brieven van Marx en Engels*. Onuitgegeven archiefstukken werden slechts in enkele zeer zeldzame gevallen geraadpleegd.

Wheens biografie ademt soms een beetje de sfeer van een tv-programma op zondagnamiddag waarin oudere dames monkelend opmerkingen formuleren over de nieuwe haarstijl van prinses Mathilde. Gelukkig is Marx als persoonlijkheid tienduizend maal interessanter dan alle Europese royalties samen, maar er wordt de lezer echt niet veel bespaard. Zo blijkt bijvoorbeeld dat Marx de muziek van Wagner verafschuwde - wat alvast politiek voor hem pleit - hoewel zijn schlemielige secretaris die juist 'de muziek van de toekomst' noemde. We vernemen welk soort bier Marx dronk en het pleit nogmaals voor hem dat hij het Duitse beter vond dan het Engelse. Bijzonder interessant is daarnaast het feit dat hij steenpuisten op zijn penis had... Ook de al dan niet bestaande intellectuele relatie tussen Marx en Dickens heeft voldoende anekdotische waarde om extra veel aandacht van Wheen te krijgen. Toegegeven, leuke lectuur is dat allemaal wel. Deze nieuwe Marx-biografie heeft met andere woorden het voordeel dat ze enorm grappig en aangenaam is geschreven. Elke lezer zal ongetwijfeld enkele keren luidop lachen, met de humor die Marx en Engels zelf in hun brieven tentoonspreiden, maar ook met de droge commentaren van Wheen.

Soms daalt Wheen echter misschien net iets teveel af in moerassige journalistieke speculaties over het persoonlijke leven van de betrokkenen. Zo wringt hij zich in allerlei bochten om de politieke interpretatie van de breuk tussen Marx en Arnold Ruge te ontcrachten en toe te schrijven aan een karakteriële onverenigbaarheid. Frans Mehring, de eerste echte biograaf van Marx, beperkte zich in zijn droog politiek portret uiteraard tot de 'onvermijdelijke breuk' op basis van politieke en filosofische meningsverschillen en het opportunisme van Ruge. Wheen duwt de slinger net iets teveel in de andere richting. De Marx voor wie hij zich interesseert, is veeleer een indrukwekkende en intrigerende persoonlijkheid in de internationale krabbenmand van revolutionairen in de diaspora dan de man die een concrete invloed uitoefende op de politieke en sociale strijd van de negentiende eeuw. Aan het bekende verhaal over

Affiche van W. Wolsztajn, 1976

Marx' onechte kind bij zijn huishoudster, dat in een Engels arbeidersgezin zou zijn opgevoed, besteedt de biografie bijvoorbeeld meer en betere bladzijden dan aan Marx' contacten met de Engelse arbeidersbeweging.

Die intiemere aanpak leidt soms wel tot haast ontroerende passages, zoals die waarin Wheen de belangeloze en grootmoedige houding beschrijft waarmee Friedrich Engels - veruit het sympathiekste personage in dit boek - zijn strijdmakker en diens gezin decennialang ondersteunde door onder meer de kas van zijn vaders bedrijf wat lichter te maken. Het contrast tussen Marx' oproepen om de klassenmaatschappij en het burgerlijke gezin te vernietigen en zijn eigen vaak conservatieve Victoriaanse moraal, kleinburgerlijke neiging tot 'keeping up appearances' en trots over de adellijke afkomst van zijn echtgenote kan hypocriet lijken, maar herinnert ons eigenlijk nogmaals aan diens eigen stelling dat het sociale zijn uiteindelijk het bewustzijn bepaalt. Ja, Marx vertoonde ook racistische en seksistische trekjes. Geen enkele van zijn tijdgenoten ontsnapte daaraan en waarom zou men de contradicties van de dialectische denkers zelf moeten ontkennen? Een meer psychohistorische aanpak was nochtans interessanter geweest dan het gebabbel waartoe Wheen op bepaalde momenten zijn toevlucht neemt. De ongetwijfeld complexe verhouding van Karl Marx tot zijn vader Heinrich wordt bijvoorbeeld al te sterk onderbelicht.

Dit boek is dus zeker geen referentiewerk, maar het valt zeker aan te raden als interessante en leerrijke ontspanningslectuur. Hilarisch is bijvoorbeeld ook de passage over de belangrijke behaardheid van Marx en de politieke gevolgen die dat zou hebben gehad qua intimidatie van de tegenstanders. Enkele bizarre en minder gekende aspecten van de persoonlijkheid Marx zouden ons misschien verbazen als we de man niet in zijn historische context hadden geplaatst. Uit nog geen enkele Marx-biografie die ik had gelezen, blijkt bijvoorbeeld dat Marx en Engels zoveel belang hechtten aan schedelmetingen om te beslissen wie er al dan niet tot de Kommunistenbond werd toegelaten! Die praktijk gold in de negentiende eeuw natuurlijk wel universeel als wetenschappelijk en de opmerkingen van de huidige moraalfilosofen over DNA-onderzoek zullen binnen honderd jaar waarschijnlijk ook lachwekkend zijn. Grappig is in elk geval toch de bijna dwangmatige neiging van de jonge Karl Marx om voortdurend duels aan te gaan (die hij in de meeste gevallen nooit effectief uitvoerde). Politieke meningsverschillen binnen het centraal comité van de bond werden blijkbaar geregeld met het pistool of de degen uitgevochten. Dat Lasalle op die manier aan zijn eind kwam, was al gekende stof in de geschiedenis van de arbeidersbeweging, maar dit aspect van Marx' persoonlijkheid valt toch niet geheel te negeren, hoe triviaal het ook mag overkomen... Getuigt dit nu van een heroïsche strijdbaarheid of van een overmaat aan persoonlijke trots en machisme?

Dat soort kleine kantjes van de mens Karl Marx werden vroeger vaak met de mantel der liefde bedekt, als irrelevant aan de kant geschoven of juist op een hysterische manier

uitvergroot. Eerdere biografieën, van Franz Mehring, of recenter van Isaiah Berlin of David McLellan, waren eerder politieke geschriften of filosofisch-politicologische tractaten over het denken en de strijd van Marx. Zij portretteerden de heroïsche denker-politicus die de kwade krachten van het kapitalisme bestreed. De meestal collectief geschreven sovjetbiografieën die over hem verschenen deden hetzelfde, maar dan op een gortdroge en onverteerbaar-doctrinaire manier. Enkel de vroege biografie van David Ryazanov (waarvan de Franse vertaling vandaag nog zeer moeilijk te vinden is) vormt een waardevolle uitzondering op de 'officiële' Marx-biografieën. De briljante Marx-kenner Ryazanov werd trouwens later op bevel van Stalin geliquideerd. Een andere traditie waren de vaak krankzinnige en groteske schotschriften van de antimarxisten, die Marx voorstelden als de duivel zelve (in enkele gevallen was dat zelfs letterlijk bedoeld zoals in het werk van een zekere dominee Richard Wurmbrand onder de titel *Was Karl Marx a Satanist?*) of tenminste als de verantwoordelijke voor alle rampen van de twintigste eeuw. Het werk van Wheen is leesbaarder en vlotter dan alle vorige, toont een minder geabstraheerde Marx, maar verbleekt in feite op alle andere vlakken bij een standaardwerk zoals dat van McLellan. Als geestige aanvulling op het serieuze werk verdient het weliswaar een plaatsje in elk marxologisch boekenrek.

De journalistieke clichés schuwt Wheen zeker niet en zijn theoretische beslagenheid is niet direct om van achterover te vallen. Op p. 4 komt hij bijvoorbeeld tot een zeer oppervlakkige stelling over de verburgerlijking van de arbeidersklasse, zonder blijk te geven van enige kennis van dit debat. Het is geen toeval dat Wheen een 'opiniemaker' is voor de *Guardian*. Ook in andere landen wordt men vaak pijnlijk geconfronteerd met het inhoudsloze en modieuze geklets van de meeste schrijvers van de hoofdartikels in de 'kwaliteitskranten'. Toch is het duidelijk dat Wheen zich in de loop van zijn werk is gaan identificeren met Marx. Hij heeft zich duidelijk de moeite getroost om substantiële delen van diens oeuvre te lezen (of toch op basis van betrouwbare secundaire literatuur die indruk te wekken). Zijn samenvattingen van de marxistische theorie zijn verrassend accuraat. Wat bovendien vaak terugkomt, zijn terechte pleidooien om Marx te redden van latere verdraaiingen door zelfverklaarde marxisten of van misdaden tegen de mensheid die lang na zijn dood in zijn naam werden gepleegd. Wheen verbergt zijn sympathie met Marx dus geenszins, al lijkt hij niet te hebben begrepen dat het marxistische denken fundamenteel een open methode tot analyse is en geen geheel van voorspellingen die al dan niet moeten worden weerlegd of verdedigd. Natuurlijk heeft Wheen het wel bij het rechte eind wanneer hij de vulgaire kritiek op onder meer de 'Verelendungstheorie' van het proletariaat beantwoordt. De steeds groeiende miserie waarin het proletariaat als gevolg van de ontwikkeling van het kapitalisme zou terechtkomen, is natuurlijk niet weerlegd door de feiten. Die ellende is juist geglobaliseerd en geldt in de geïndustrialiseerde wereld op relatieve wijze, in de Derde Wereld echter op absolute wijze. Daarvoor volstaat het de jaarlijkse armoederapporten van de Verenigde Naties door te nemen...

Ook Marx' meer negatieve trekjes komen echter aan de oppervlakte. Eerst en vooral getuigde hij van een meestal overdreven liefde voor de keiharde polemieek die een literair voorbeeld werd voor de brutale en arrogante stijl - Wheen spreekt van 'intellectueel sadisme' - waarmee ook Lenin, Trotsky en anderen hun vijanden genadeloos neersabelden. De grootste delen van bijvoorbeeld de *Heilige Familie* en de *Duitse Ideologie* zijn inderdaad onleesbare en irritante staaltjes van polemische scherpslijperij (waarvoor Marx en Engels ook nooit een uitgever hebben gevonden), hoewel het deel over Feuerbach later zou blijken een van de meest fundamentele teksten van het marxistische corpus te zijn. Marx vertoonde bovendien ook een aantal onmiskenbare autoritaire en sectaire neigingen, al valt daar enig begrip voor op te brengen als men het meestal nog sectairder gedrag van enkele van zijn tegenstrevers evalueert. Het imago van de sympathieke en zogenaamd anti-autoritaire anarchist Bakoenin die binnen de Eerste Internationale tegen Marx streed, krijgt nog maar eens een flinke deuk door Bakoenins in feite minstens even autoritaire afwijkingen en een grof antisemitisch citaat van hem. Anderzijds, ook Marx en Engels noemden Lasalle bijvoorbeeld 'de joodse neger' en Wheen heeft zich ook bijzonder weinig moeite getroost om zich goed te informeren over de opvattingen en activiteiten van de negentiende-eeuwse anarchisten. Die worden in de marxistische literatuur al te vaak sterk eenzijdig afgebeeld, terwijl ook een aantal van hun kritieken op het marxisme later een 'profetisch' karakter bleken aan te nemen.

Al bij al stelt Wheen ons een menselijke en sympathieke protagonist voor. Karl Marx verschijnt in deze biografie als een geniale denker en revolutionair en een bekwaam politicus die het compromis niet schuwde maar ook van tijd tot tijd de puntjes op de i zette. Hij schildert hem tevens af als een liefhebbende vader, een mopperende maar warme mens met een grote dosis ironie en relativiseringsvermogen, allerlei kwaliteiten waaraan het zo velen van zijn zelfverkleerde discipelen heeft ontbroken. De 'omnibus dubitandum' bleef zijn hele leven lang zijn stelregel, in frappant contrast met de beate kritiekloosheid waarmee het grootste deel van de marxisten alle analyses van Marx herkauwden. Het zou al te jammer zijn mocht het oorspronkelijke werk van Karl Marx, deze mijlpaal in de geschiedenis van het menselijke denken, nu onder het stof terecht komen, of blijven liggen onder de drek van bepaalde twintigste-eeuwse aberraties. Deze biografie kan een lezenswaardige en aangename introductie zijn van de mens en - in mindere mate - de denker en agitator Marx. Eens definitief verlost van de historische ballast van de voorbije eeuw, zullen delen van zijn oeuvre steeds opnieuw politieke activisten, geschiedkundigen en sociale wetenschappers inspireren.

F. WHEEN, Marx. Een biografie, Amsterdam: De Bezige Bij, 2000